

PRZEKSZTAŁCENIA WŁASNOŚCIOWE W NOWYCH KRAJACH ZWIĄZKOWYCH NIEMIEC W LATACH 1990-2005

Wojciech Ziętara

Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych SGGW w Warszawie
Kierownik Katedry: prof. dr hab. Wojciech Ziętara

Słowa kluczowe: przekształcenia własnościowe, struktura gospodarstw, struktura użytkowania ziemi, formy prawne gospodarstw

Key words: processional transformation, agrarian structure, land use structure, legal forms of agricultural holdings

S y n o p i s. W artykule omówiono podstawy prawne i proces przekształceń własnościowych w rolnictwie w Nowych Krajach Związkowych Niemiec. W rezultacie tych procesów powstały nowe formy prawne przedsiębiorstw. W miejsce spółdzielni produkcyjnych i gospodarstw państwowych, które były formą dominującą powstały gospodarstwa rodzinne, spółki cywilne i jednostki z osobowością prawną, takie jak: spółdzielnie rolnicze i spółki z o.o. W wyniku procesów dostosowawczych zwiększył się udział gospodarstw rodzinnych i spółek osobowych w użytkowaniu ziemi, kosztem jednostek z osobowością prawną.

WPROWADZENIE

Przekształcenia własnościowe w rolnictwie w Nowych Krajach Związkowych Niemiec (była NRD) zostały zapoczątkowane w 1990 r. na mocy Traktatu Zjednoczeniowego z 1990 r. [Gesetz zur Privatisierung... 1990] rozpoczęto zmiany w strukturach władzy i gospodarki. Rolnictwo w Niemieckiej Republice Demokratycznej włączone było w system gospodarki planowej. Przedsiębiorstwa rolnicze w większości funkcjonowały w formie prawnej rolniczych spółdzielni produkcyjnych (użytkując ok. 92% powierzchni użytków rolnych – UR) i przedsiębiorstw państwowych, które użytkowały ok. 8% powierzchni UR [Vertrag zwischen der Bundesrepublik Deutschland ... 1990]. Struktura ta różniła się od użytkowania ziemi w Republice Federalnej Niemiec, gdzie formą dominującą (prawie 100% powierzchni UR) były gospodarstwa rodzinne. Podstawę prawną przekształceń stanowiła ustawa z 17 czerwca 1990 r. *o prywatyzacji i reorganizacji majątku państwowego* [Gesetz zur Privatisierung... 1990]. Realizację przekształceń własnościowych powierzono Urzędowi Powiernicemu (Treuhand Anstalt), jednostce o charakterze budżetowym. Za jej odpowiednik w Polsce można uznać byłe Ministerstwo Przekształceń Własnościowych, a obecne Ministerstwo Skarbu Państwa [Gesetz zur Privatisierung 1990, Pyrgies i in. 1998, Ziętara 1995].

Pierwszy etap przekształceń własnościowych w rolnictwie byłej NRD został zakończony w 1992 r. Jego rezultatem było powstanie nowych form prawnych przedsiębiorstw rolniczych, tworzonych od podstaw gospodarstw rodzinnych (przedsiębiorstwa osoby fizycznej, spółki osobowe oraz jednostki z osobowością prawną, takie jak: spółdzielnie, spółki z o.o. i w niewielkim zakresie spółki akcyjne). Przekształcenia własnościowe w nowych Krajach Związkowych Niemiec są realizowane w sposób ciągły przez powołane do tego instytucje.

ZMIANY W ROZWIĄZANIACH INSTYTUCJONALNYCH

Urząd Powierniczy został zobowiązany do szybkiej prywatyzacji majątku państwowego, aby ograniczyć działalność państwa jako przedsiębiorcy i dzięki temu stworzyć warunki do rozwoju oraz wzrostu konkurencyjności nowych przedsiębiorstw. Do jego głównych zadań należały:

- sprzedaż i administrowanie państwowymi terenami rolnymi i leśnymi oraz innym majątkiem,
- ewidencjonowanie i zabezpieczenie oraz reprivatyzacja nieruchomości gruntowych i zakładów,
- wydzierżawianie (długoterminowe) użytków rolnych rolnikom,
- prywatyzacja państwowych majątków rolnych,
- sprzedaż terenów budowlanych inwestorom prywatnym i publicznym,
- reprivatyzacja gruntów i innego majątku,
- nadzorowanie realizacji umów kupna i sprzedaży.

Nadzór prawny nad Urzędem Powierniczym sprawował Federalny Minister Finansów, a nadzór merytoryczny Ministrowie Finansów i Gospodarki. Organem nadzorczym Urzędu była Rada Administracyjna (o charakterze Rady Nadzorczej), w której skład wchodził wymienieni ministrowie oraz powołani przez rząd politycy, eksperci i przedstawiciele Związków Zawodowych. Kontrolę parlamentarną nad działalnością Urzędu sprawowała stała komisja Bundestagu.

Urząd Powierniczy posiadał centralę w Berlinie i 15 oddziałów terenowych (filii). Zarząd urzędu składał się z prezesa i dyrektorów 8 departamentów, z których jeden zajmował się przekształceniami w rolnictwie, leśnictwie i przemyśle rolno-spożywczym. Prezes urzędu był powoływany przez radę. zatrudnienie w urzędzie powierniczym wynosiło 3500 osób, z tego 1500 osób w centrali i 2000 w oddziałach terenowych [Statistischer Jahrbuch ... 1989].

Urząd Powierniczy prowadził swoją działalność do końca 1994 r. Nie oznaczało to, że w tym okresie wykonał powierzone mu zadania. Formalna likwidacja Urzędu Powierniczego nie oznaczała zakończenia działalności prywatyzacyjnej, która w wielu branżach okazała się zdecydowanie trudniejsza. Prywatyzacja gruntów i pozostałego mienia państwowego w rolnictwie przebiegała zdecydowanie wolniej. Główną przyczyną tego stanu były trudności z wyjaśnieniem sytuacji prawnej wymienionych składników majątkowych. Prawnym następcą Urzędu Powierniczego w 1994 r. został Urząd Federalny do Realizacji Zadań Specjalnych wynikających z Traktatu Zjednoczeniowego (Bundesanstalt für vereinnigungsbedingte Sonderaufgabe – BvS) [Vertrag zwischen der Bundesrepublik Deutschland ... 1990]. Urząd ten realizuje zadania wykonywane wcześniej przez Treuhand. Działa w ramach Federalnego Ministerstwa Finansów. Do jego zadań należy dokończenie wielu bardzo trudnych zadań w zakresie prywatyzacji, np. zakładów przemysłu metalurgicznego i chemicznego. Do

jego zadań należy także sprawowanie nadzoru nad 38 tys. umów kupna-sprzedaży w zakresie przestrzegania zobowiązań umownych. Dodatkowymi zadaniami tego Urzędu jest sprzedaż i zarządzanie wartościami materialnymi partii i organizacji masowych, a także komunalizacja mienia. Do jego zadań należy nadzorowanie działalności spółek kapitałowych utworzonych przez Treuhand. Jedną z pierwszych tego rodzaju spółek była utworzona 23 kwietnia 1992 r. spółka z o.o. ds. zagospodarowania i administrowania ziemią Skarbu Państwa (Bodenverwertungs und – verwaltungs GmbH – BVVG). Powodem jej utworzenia było wolniejsze tempo prywatyzacji w rolnictwie. Miała ona kontynuować przekształcenia własnościowe po zakończeniu działalności przez Treuhand. Podstawę prawną działania BVVG stanowi cytowana ustawa z 17 czerwca 1990 r. W założeniu, utworzenie spółki BVVG miało stanowić podstawę oparcia procesów przekształceń własnościowych w rolnictwie na zasadach komercyjnych. Współzałożycielami spółki BVVG oprócz BvS zostały trzy banki, w których Skarb Państwa posiadał większościowy pakiet akcji. Struktura kapitału zakładowego tej spółki w momencie jej utworzenia przedstawiała się następująco [%]:

– Urząd Powierniczy (potem BvS)	8,35
– Deutsche Siedlungs und Landesrenten Bank (DSL–Bank z Bonn) (Niemiecki Bank Rolniczo-Osadniczy)	30,55
– Landwirtschaftliche Rentenbank (LR-Bank) z Frankfurtu nad Menem (Bank Rolniczy)	30,55
– Landes Kreditbank – Baden – Wirttemberg (L-Bank) z Karlsruhe (Krajowy Bank Badenii-Wirttembergii)	30,55

Zgodnie z ustawą z 1 grudnia 1994 r. *o odszkodowaniach i wyrównaniach* (Entschädigungs und Ausgleichleistungsgesetz – EALG), zakres obowiązków BVVG został rozszerzony o odszkodowania i wyrównania strat byłym właścicielom [Pyrgies i in. 1998].

Mimo pierwotnego założenia o komercyjnej działalności BVVG, okazało się, że realizacja działań o charakterze ustrojowym jest trudna do realizacji. BVVG, mimo że jest spółką kapitałową została podporządkowana bezpośrednio BvS (po wycofaniu się banków z BVVG), a pośrednio Federalnemu Ministerstwu Finansów.

Przedmiotem prywatyzacji realizowanej przez Treuhand było mienie państwowe w rolnictwie, głównie ziemia i budynki, które znajdowały się w użytkowaniu gospodarstw państwowych i rolniczych spółdzielni produkcyjnych. W całkowitej powierzchni użytków rolnych w NKZ wynoszącej 6,22 mln ha w użytkowaniu spółdzielni produkcyjnych znajdowało się około 92%. Udział gospodarstw państwowych w użytkowaniu ziemi rolniczej wynosił 8%. Prowadziły one działalność na około 0,5 mln ha. Spółdzielnie produkcyjne oprócz ziemi pochodzącej z wkładów członkowskich użytkowały 1,72 mln ha ziemi państwowej. Przedmiotem przekształceń w rolnictwie w NKZ było około 2,22 mln ha. Na mocy ustawy z 17 czerwca 1990 r. spółdzielnie rolnicze w byłej NRD zostały zobowiązane do przekształceń i zmiany formy prawnej do końca 1991 r. W wyniku prowadzonych prac restrukturyzacyjnych w spółdzielniach produkcyjnych utworzono gospodarstwa rodzinne, podmioty w formie spółek osobowych oraz jednostki z osobowością prawną, w formie spółek kapitałowych, a także spółdzielni produkcyjnych prowadzących działalność produkcyjną w rolnictwie w oparciu o prawo spółdzielcze w Niemczech. W tym etapie główną formą zagospodarowania ziemi państwowej będącą w użytkowaniu rolniczych spółdzielni produkcyjnych była dzierżawa.

Odmienne przebiegały przekształcenia w gospodarstwach państwowych. W pierwszym etapie dokonano zmiany formy prawnej przedsiębiorstw państwowych w rolnictwie, nadając im formę spółek z o. o., w których jedynym udziałowcem był Urząd Powierniczy.

Kapitał zakładowy tych spółek stanowił majątek trwały wraz z ziemią i majątek ruchomy. Spółki tego typu zamierzano prywatyzować drogą kapitałową. Pierwsze doświadczenia w zakresie prywatyzacji tego rodzaju spółek, zwłaszcza drogą likwidacyjną (z powodu upadłości) wskazały na błędność pierwotnego rozwiązania, polegającego na wniesieniu do spółek ziemi w formie aportu. Ziemia stanowiąca własność spółki w procesie jej likwidacji, mogła być zagospodarowana przez syndyka masy upadłościowej poza kontrolą państwa. Z tego powodu jednorazowym aktem prawnym wyłączono ziemię z majątku spółek. W wyniku tych zmian majątek spółek tworzyły: majątek trwały (ruchomy i nieruchomy wraz z ziemią pod ośrodkiem gospodarczym) oraz majątek obrotowy. Ziemia mogła być użytkowana przez spółki w formie dzierżawy [Henrichsmeyer, Schmidt 1991, Klare, Doll 1998].

Ponadto w związku z nieprawidłowościami przy prywatyzacji spółek utworzonych na mieniu państwowych gospodarstw rolnych, Urząd Powierniczy powołał w czerwcu 1994 r. kolejną spółkę z o. o. do zarządzania spółkami rolnymi (TGG – Treuhand Güterbewirtschaftungsgesellschaft mbH). Dalsze zmiany organizacyjno-prawne polegały na tym, że od grudnia 1996 r. nadzór nad TGG przejęła spółka BVVG. Od tego roku głównym zadaniem TGG stało się zarządzanie dotychczas aktywnymi gospodarczo spółkami, ich prywatyzowanie oraz likwidowanie.

KIERUNKI I STAN PRZEKSZTAŁCENÍ W ROLNICTWIE W NOWYCH KRAJACH ZWIĄZKOWYCH NIEMIEC

Mienie państwowe w rolnictwie w byłej NRD powstało głównie w drodze reformy rolnej, przeprowadzonej w latach 1945-1949, w ramach której upaństwowiono majątki ziemskie o powierzchni powyżej 100 ha UR. Ustawa z 17 czerwca 1990 r. o prywatyzacji i reorganizacji majątku państwowego nie obejmowała gruntów upaństwowionych w drodze reformy rolnej [Gezetz zur Privatisierung ...1990].

Wywłaszczenia rolników, które miały miejsce po 1949 r. (głównie uciekinierów do Republiki Federalnej) zostały unieważnione i ziemia ta została zwrócona właścicielom. Łącznie byłym właścicielom zwrócono z tego tytułu ok. 529 tys. ha. Sprzedaż gruntów miała niewielki zasięg. Pozostałe grunty zostały wydzierżawione w celu użytkowania rolniczego lub przekazane na inne cele (komunalne).

W efekcie przekształceń własnościowych realizowanych w Nowych Krajach Związkowych Niemiec powstały nowe podmioty gospodarcze o różnych formach prawnych i stosunkach własnościowych. W tabeli 1 przedstawiono liczbę nowo powstałych przedsiębiorstw w latach 1992-2005. W 1992 r. liczba nowych przedsiębiorstw wynosiła 18 575 i do 1998 r. wykazywała tendencję wzrostową osiągając w tym roku liczbę 31 997. W kolejnych latach nastąpiło obniżenie liczby podmiotów gospodarczych w rolnictwie do 29 600 w 2005 r., czyli o 7,5%. W 2005 roku dominującą formą były gospodarstwa rodzinne. Ich udział w ogólnej liczbie przedsiębiorstw w całym okresie wynosił około 78%. Ich liczba wzrastała do 1998 r., w którym osiągnęła 25 925. W kolejnych latach nastąpiło obniżenie liczby gospodarstw rodzinnych do 23 600 w 2005 r. Drugą grupą nowo powstałych przedsiębiorstw wykazujących ciągłą tendencję wzrostową były spółki osobowe, a w tej grupie przede wszystkim spółki cywilne. Ich liczba w latach 1992-2005 wzrosła z 760 do 2600. Przyrost w tym okresie wynosił 242%. Spółki komandytowe wykazywały również tendencję wzrostową, z 257 w 1992 r. do 500 w 2005 r. W tych dwóch grupach w ostatnich analizowanych trzech latach występuje pewna stabiliza-

Tabela 1. Liczba gospodarstw w latach 1992-2005 w Nowych Krajach Związkowych Niemiec

Formy prawne	Liczba gospodarstw w latach					
	1992	1994	1998	2001	2003	2005
Pełnorolne gosp. rodzinne	14602	22505	25925	24200	23600	23100
Spółki osobowe, z tego:	1123	2379	364	3300	3300	3200
– spółki cywilne	760	1890	2541	2700	2700	2600
– spółki jawne	9	13	9	0	0	0
– spółki komandytowe	257	331	364	500	500	500
– pozostałe	97	151	150	100	100	100
Jednostki z osobowością prawną (prawa prywatnego), z tego	2749	2821	2924	3200	3300	3300
– spółdzielnie	1464	1336	1218	1200	1100	1100
– spółki z o.o.	1178	1335	1560	1800	1900	2000
– spółki akcyjne	63	64	58	100	100	100
– pozostałe	44	86	106	100	200	200
Jednostki z osob. praw. prawa publ.	101	78	66	100	100	100
Razem	18 575	25 368	31 997	30 800	30 3000	29 600

• źródło: Agrarbericht der Bundesregierung 1997, 1998, 2001, 2003 i 2006. Bundesministerium für Ernährung, Landwirtschaft und Verbraucherschutz.

cja. Jednostki z osobowością prawną obejmujące spółdzielnie, spółki z o. o. i spółki akcyjne wykazywały również tendencję wzrostową, jednak tempo przyrostu ich liczby było zdecydowanie słabsze. Ich przyrost wynosił 20%. Zmniejszeniu uległa liczba spółdzielni produkcyjnych, których w 1992 r. było 1464, a w 2005 r. 1100. Ubytek wynosił około 25%. Nastąpił natomiast przyrost spółek z o. o. ok. 70%, z 1464 do 2000. Udział spółek akcyjnych i pozostałych przedsiębiorstw z osobowością prawną był niewielki.

Zdecydowanie odmiennie kształtowały się proporcje w zakresie użytkowania ziemi przez wymienione formy prawne (tab. 2). W 1992 r. po pierwszym etapie przemian, w użytkowaniu gospodarstw rodzinnych znajdowało się 13,2%, a w użytkowaniu spółek osobowych 13,8%. Łącznie w użytkowaniu tych dwóch form znajdowało się 27% użytków rolnych. Aż 72% powierzchni UR było użytkowane przez jednostki z osobowością prawną,

Tabela 2. Udział w użytkach rolnych wg form prawnych w latach 1992-2005

Formy prawne	Liczba gospodarstw w latach					
	1992	1994	1998	2001	2003	2005
Pełnorolne gosp. rodzinne	13,2	19,9	22,8	24,1	24,8	25,8
Spółki osobowe, z tego:	13,8	20,5	22,8	22,9	22,6	22,3
– spółki cywilne	6,3	13,0	15,9	15,8	15,6	15,4
– spółki jawne	7,4	7,4	6,8	7,0	6,8	6,7
– spółki komandytowe	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1
– pozostałe	72,0	59,3	54,2	52,7	52,4	51,7
Jednostki z osobowością prawną (prawa prywatnego), z tego	44,1	35,9	31,2	29,2	28,2	27,1
– spółdzielnie	25,7	21,7	21,5	21,9	22,4	22,7
– spółki z o.o.	1,9	1,5	1,4	1,5	1,6	1,7
– spółki akcyjne	0,3	0,2	0,1	0,1	0,2	0,1
– pozostałe	1,0	0,3	0,2	0,3	0,2	0,2
Jednostki z osob. praw. prawa publ.	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

• źródło: Agrarbericht der Bundesregierung 1997, 1998, 2001, 2003 i 2006. Bundesministerium für Ernährung, Landwirtschaft und Verbraucherschutz.

przy czym spółdzielnie użytkowały 44,1%, spółki z o. o. – 25,7% i spółki akcyjne – 1,9%. W analizowanym okresie wystąpiły zasadnicze zmiany w strukturze użytkowania ziemi przez poszczególne formy prawne. Nastąpił zdecydowany wzrost udziału gospodarstw rodzinnych i spółek osobowych kosztem przedsiębiorstw z osobowością prawną. W 2005 roku w użytkowaniu tych dwóch form znajdowało się 48,1% UR, z tego w gospodarstwach rodzinnych – 25,8%, a w spółkach osobowych – 22,3%. W tej ostatniej formie zdecydowanie przeważały spółki cywilne. Jest to interesująca tendencja, która nie występuje na taką skalę w Polsce i w innych krajach postsocjalistycznych. Natomiast nastąpiło zdecydowane zmniejszenie udziału jednostek z osobowością prawną w użytkowaniu ziemi. W analizowanym okresie udział ten zmniejszył się o 20,3 punktów procentowych, z 72% w 1992 r. do 51,7% w 2005 r. Zmiany te są bardzo charakterystyczne i zasługują na uwagę. Szczególnie istotny był spadek udziału spółdzielni produkcyjnych, w użytkowaniu ziemi z 44,1% w 1992 r. do 27,1% w 2005 r. Przyczyną tych zmian, jak należy przypuszczać, były trudności ekonomiczne, związane z wielkością powierzchni i formą zarządzania, które doprowadziły do likwidacji części spółdzielni. Ziemia z tych spółdzielń została przejęta przez gospodarstwa rodzinne i spółki cywilne. Udział spółek z o.o. w użytkowaniu ziemi zmniejszył się w niewielkim stopniu, gdyż tylko o 3 pp.

Analizowane formy prawne w sposób zdecydowany różniły się także powierzchnią. Odpowiednie liczby przedstawiono w tabeli 3.

Tabela 3. Średnia powierzchnia gospodarstwa w latach 1992-2005

Formy prawne	Liczba gospodarstw w latach					
	1992	1994	1998	2001	2003	2005
Pełnorolne gosp. rodzinne	46	48	49,6	55,9	58,5	62,4
Spółki osobowe, z tego:	629	469	416,7	393,2	387,7	386,7
– spółki cywilne	422	375	350,0	329,9	326,9	329,9
– spółki jawne	183	51	257,9	218,9	741,2	630,9
– spółki komandytowe	1477	1218	1049,2	854,0	769,2	720,3
– pozostałe	42	25	20,7	13,6	17,2	29,8
Jednostki z osobowością prawną (prawa prywatnego), z tego	1338	1143	1032,4	932,5	900,6	881,9
– spółdzielnie	1537	1461	1432,3	1419,1	1411,9	1404,4
– spółki z o.o.	1116	882	773,5	681,4	659,2	645,6
– spółki akcyjne	1546	1276	1368,6	1247,1	1201,4	1278,6
– pozostałe	393	136	63,5	48,8	52,5	50,5
Jednostki z osob. praw. prawa publ.	483	191	134,2	137,4	134,4	146,1
Średnio	275	209	175,1	182,4	184,5	188,4

• źródło: Agrarbericht der Bundesregierung 1997, 1998, 2001, 2003 i 2006. Bundesministerium für Ernährung, Landwirtschaft und Verbraucherschutz.

Średnia powierzchnia wszystkich nowo powstałych gospodarstw w NKZ wykazuje tendencję malejącą, z 275 ha w 1992 r. do 175 ha w 1998, natomiast w kolejnych latach wystąpił niewielki wzrost powierzchni, do 188,4 ha w 2005 r. Zmiany w średniej powierzchni gospodarstw w NKZ są wypadkową zmian powierzchni analizowanych form prawnych. Wystąpił bowiem wzrost powierzchni gospodarstw rodzinnych z 46 do 62,4 ha, czyli o ok. 36%. Natomiast zmniejszyła się średnia powierzchnia spółek osobowych z 629 ha w 1992 r. do 386,7 ha w 2005 r. Powierzchnia spółek cywilnych uległa zmniejszeniu z 422 ha do 329,9 ha, czyli o ok. 22%. W zdecydowanie większym stopniu zmniejszyła się powierzchnia spółek komandytowych, gdyż o 51%, z 1477 ha w 1992 r. do 720,3 ha w 2005 r. W bardzo istotnym

stopniu zmniejszyła się także powierzchnia jednostek z osobowością prawną. Średnio w tej grupie powierzchnia przedsiębiorstwa zmniejszyła się z 1338 w 1992 r. do 881,9 ha w 2005 r., czyli o 34%. Stosunkowo w najmniejszym stopniu zmniejszyła się średnia powierzchnia spółdzielni produkcyjnych, gdyż zaledwie o 8,6%. Generalnie można stwierdzić, że jednostki z osobowością prawną ulegały w wyniku wewnętrznych przekształceń podziałowi na jednostki o mniejszej powierzchni. Jest to przejaw procesów dostosowawczych do gospodarki rynkowej. Pierwszym etapem przemian w jednostkach z osobowością prawną była tendencja do utrzymania dotychczasowego stanu posiadania lub zatrzymania jak największej powierzchni.

Analizowane formy prawne przedsiębiorstw oprócz powierzchni różnią się także innymi cechami organizacyjnymi, takimi jak: poziom zatrudnienia, obsada inwentarza żywego i stosunki własnościowe. Odpowiednie dane przedstawiono w tabeli 4.

Tabela 4. Charakterystyczne cechy nowo utworzonych gospodarstw w Nowych Landach w zależności od formy prawnej

Wyszczególnienie	Wielkości w latach					
	1992/1993	1994/1995	1996/1997	1997/1998	2003/2004	2004/2005
Liczba zatrudnionych na gospodarstwo:						
– pełnorolne gospodarstwa rodzinne	1,96	2,16	1,70	1,70	1,99	1,96
– spółki osobowe	5,08	5,11	3,34	3,27	-	-
– jednostki z osobowością prawną	55,47	46,4	34,65	35,30	24,16	24,10
Liczba zatrudnionych/100 ha UR:						
– pełnorolne gospodarstwa rodzinne	1,40	1,34	3,50	3,44	3,30	3,20
– spółki osobowe	1,15	1,23	1,80	1,82	-	-
– jednostki z osobowością prawną	3,10	2,68	2,35	2,32	1,85	1,85
Obsada inwentarza żywego [SD/100 ha UR]:						
– pełnorolne gospodarstwa rodzinne	25,90	29,2	150,7	150,7	137,6	127,9
– spółki osobowe	18,80	31,6	60,7	63,3	-	-
– jednostki z osobowością prawną	68,60	65,6	78,5	76,3	63,6	63,5
Inwestycje brutto [DEM/ha UR]:						
– pełnorolne gospodarstwa rodzinne	1024	846	219 ^x	246 ^x	-	-
– spółki osobowe	862	761	228 ^x	170 ^x	-	-
– jednostki z osobowością prawną	465	866	115 ^x	-26 ^x	-	-

^x – inwestycje netto

• ródło: jak w tabeli 1.

Charakterystyczną cechą omawianych grup gospodarstw jest zdecydowanie przeważający udział gruntów dzierżawionych. W pierwszych trzech badanych latach we wszystkich formach przekraczał 88%. W spółkach osobowych wynosił średnio 97%, natomiast najwyższy był w jednostkach z osobowością prawną, gdzie wynosił ponad 99%. W kolejnych dwóch latach udział gruntów dzierżawionych w spółkach osobowych i w jednostkach z osobowością prawną wynosił ponad 90%. Zdecydowanie niższy był w gospodarstwach rodzinnych, gdzie wynosił ok. 57%. Oznacza to, że następował stopniowy wykup dzierżawionej ziemi przez rolników [Klare, Doll 1998].

Poziom zatrudnienia zarówno ogółem, jak i w przeliczeniu na 100 ha UR był zróżnicowany. W gospodarstwach rodzinnych liczba pracujących zawarta była w przedziale 1,7-2,16. W spółkach osobowych w badanym okresie średnia liczba pracujących wynosiła ok. 4

osób, zawarta była w przedziale 3,33-5,5. W latach 2003/2004 i 2004/2005 zatrudnienie w gospodarstwach rodzinnych obejmuje także spółki osobowe. Najliczniejsza załoga występowała w jednostkach z osobowością prawną. Liczba pracujących mieściła się w przedziale 24,10-55,47 osób. Spadek liczby zatrudnionych występował w ostatnich pięciu latach. Jest on wyrazem procesów dostosowawczych. W pierwszych trzech latach poziom zatrudnienia w przeliczeniu na 100 ha UR w gospodarstwach rodzinnych i w spółkach osobowych był podobny i mieścił się w przedziale 1,15-1,4 pracujących/100 ha UR. W jednostkach z osobowością prawną w tych latach obsada siły roboczej była o ok. 100% wyższa. Ogólnie można stwierdzić, że w pierwszych trzech latach poziom zatrudnienia w jednostkach z osobowością prawną był wyższy niż w spółkach osobowych i w gospodarstwach rodzinnych. W następnych latach wystąpiła odwrotna proporcja. W jednostkach z osobowością prawną przeważały spółdzielnie, w których członkowie są jednocześnie pracownikami. Podobna sytuacja występuje w spółkach z o.o. W tych formach preferowano ochronę miejsc pracy, jednak w ostatnich latach presja warunków ekonomicznych wymusiła redukcję zatrudnienia.

Wyrazem poziomu intensywności organizacji gospodarstw jest obsada inwentarzem żywym w sztukach dużych (SD) w przeliczeniu na 100 ha UR. W początkowym okresie obsada zwierząt w jednostkach z osobowością prawną była o ponad 100% wyższa niż w pozostałych formach. W kolejnych latach wystąpiło zdecydowanie wyższe tempo przyrostu w gospodarstwach rodzinnych i spółkach cywilnych.

Istotnym wskaźnikiem rozwoju badanych jednostek jest poziom ponoszonych nakładów inwestycyjnych. W pierwszych dwóch latach badanego okresu zdecydowanie wyższy poziom nakładów inwestycyjnych wystąpił w gospodarstwach rodzinnych i w spółkach osobowych niż w jednostkach z osobowością prawną. W roku 1994/1995 nastąpiło wyrównanie poziomu ponoszonych nakładów. W trzech ostatnich latach nakłady inwestycyjne w gospodarstwach rodzinnych i w spółkach osobowych były zbliżone i jednocześnie prawie dwukrotnie wyższe niż w jednostkach z osobowością prawną. W ostatnim roku 1997/1998 w jednostkach z osobowością prawną nastąpiło obniżenie wartości środków trwałych. Oznacza to brak odtworzenia majątku.

EFEKTY EKONOMICZNE NOWO POWSTAŁYCH PRZEDSIĘBIORSTW W ZALEŻNOŚCI OD FORMY PRAWNEJ W NOWYCH KRAJACH ZWIĄZKOWYCH NIEMIEC

W tabeli 5 przedstawiono liczby charakteryzujące efekty gospodarcze nowo utworzonych przedsiębiorstw. Podstawę wnioskowania stanowią tzw. „gospodarstwa testowe” objęte badaniami prowadzonymi pod nadzorem Federalnego Ministerstwa Rolnictwa i Ochrony Konsumentów (Bundesministerium für Ernährung, Landwirtschaft und Verbraucherschutz) [Agrarbericht... 1997, 1998, 1999, 2001, 2004 i 2006].

Z liczb przedstawionych w tabeli 5 wynika, że w pierwszych latach gospodarowania najwyższą wartość przychodów osiągnęły jednostki z osobowością prawną, wystąpiły w nich jednocześnie najwyższe koszty. Efektem była strata. W kolejnych latach występowały charakterystyczne zmiany, polegające na silnym wzroście przychodów w gospodarstwach rodzinnych i spółkach osobowych przy zdecydowanie mniejszym przyroście w jednostkach z osobowością prawną. Wynik finansowy w formie zysku w przeliczeniu na 1 ha najsilniej wzrastał i był najwyższy w gospodarstwach rodzinnych, a następnie w spółkach osobowych. Jednostki z osobowością prawną wykazywały przeważnie stratę lub niewielki

Tabela 5. Efektywność gospodarowania nowo utworzonych gospodarstw w Nowych Krajach Związkowych Niemiec w zależności od formy prawnej

Wyszczególnienie	Wielkości w latach					
	1992/1993	1994/95	1996/97	1999/2000	2001/2002*	2004/2005*
Przychody ogółem [DEM/ ha UR]:						
– pełnorolne gospodarstwa rodzinne	2083	2239	2239	5694	3045	3178
– spółki osobowe	2414	2522	2522	4349	-	-
– jednostki z osobowością prawną	3141	3365	3365	3547	1842	1844
Koszty ogółem [DEM/ ha UR]:						
– pełnorolne gospodarstwa rodzinne	1606	1799	3170	4421	2390	2492
– spółki osobowe	1753	2101	1794	3342	-	-
– jednostki z osobowością prawną	3193	3388	2517	342	1721	1726
Zysk [DEM/ ha UR]:						
– pełnorolne gospodarstwa rodzinne	477	440	1152	1273	577	598
– spółki osobowe	661	421	638	1007	-	-
– jednostki z osobowością prawną	-52	-24	-27	126	71	65
Zysk+opłata pracy najemnej [DEM/ zatrud.]						
– pełnorolne gospodarstwa rodzinne	44875	45943	36900	40248	21763	23104
– spółki osobowe	75880	55542	46924	51238	-	-
– jednostki z osobowością prawną	27987	34884	39135	43813	27178	27334
Rentowność sprzedaży [%]						
– pełnorolne gospodarstwa rodzinne	22,9	19,6	26,6	22,5	21,3	18,8
– spółki osobowe	27,4	16,7	26,2	23,1	21,6	-
– jednostki z osobowością prawną	-1,6	-0,7	-1,1	1,2	2,1	3,5

* – wyrażone w euro

• źródło: Agrarbericht der Bundesregierung 1997, 1998, 1999, 2001, 2004 i 2006. Bundesministerium für Ernährung, Landwirtschaft und Verbraucherschutz.

zysk. Na podkreślenie zasługuje kształtowanie się poziomu ekonomicznej wydajności pracy, mierzonej dochodem z pracy w przeliczeniu na zatrudnionego. Kategoria ta obejmuje zysk i opłatę pracy najemnej. We wszystkich analizowanych latach do 1999/2000 najwyższy poziom, tak mierzonego dochodu z pracy, osiągały spółki osobowe, najniższy jednostki z osobowością prawną w latach 1992/1993 i 1994/1995. W kolejnych dwóch latach jednostki te osiągały nieco wyższy dochód z pracy niż gospodarstwa rodzinne. Ten stan występował do końca badanego okresu.

Ostatnim elementem oceny efektywności gospodarowania analizowanych podmiotów gospodarczych była rentowność sprzedaży, określona stosunkiem zysku do przychodów ogółem. W gospodarstwach rodzinnych i w spółkach osobowych rentowność sprzedaży kształtowała się na zbliżonym poziomie. W pierwszym roku badań wynosiła odpowiednio 22,9 i 27,4%. W roku 2000/2001 badanego okresu była prawie identyczna i wynosiła odpowiednio 21,3 i 21,6%. Natomiast w ostatnim roku 2004/2005 uległa obniżeniu i wynosiła 18,8% w gospodarstwach rodzinnych i spółkach osobowych ujętych łącznie. W jednostkach z osobowością prawną rentowność sprzedaży była ujemna, jako rezultat występujących strat lub bardzo niska w latach 1999/2000 – 2004/2005 nie przekraczając 3,5%.

WNIOSKI

1. Proces przekształceń własnościowych w Nowych Krajach Związkowych Niemiec był realizowany przy pomocy podobnych rozwiązań prawnych i instytucjonalnych jak w Polsce. W Niemczech instytucją realizującą przekształcenia własnościowe był Urząd Powierniczy – jednostka o charakterze budżetowym. Do 1994 r. przekształcenia własnościowe były realizowane bezpośrednio przez ten Urząd i pod jego nadzorem, przez BVVG, którą utworzono w 1992 r. Urząd Powierniczy w 1994 r. został rozwiązany, a jego zadania przejął BvS, podporządkowany bezpośrednio Federalnemu Ministrowi Finansów. Obecnie BVVG, jako spółka z o. o. jest podporządkowana Federalnemu Ministrowi Finansów, po wcześniejszej likwidacji BvS.
2. Nastąpił wyraźny wzrost liczby podmiotów gospodarczych w rolnictwie z 18 575 w 1992 r. do prawie 32 000 w 1999 r., potem następował powolny ich spadek liczby (do 29 600 w 2005 r.). Najbardziej wzrosła liczba gospodarstw rodzinnych i spółek osobowych, a w niewielkim stopniu objęła spółki z o. o. Zmniejszeniu uległa liczba spółdzielni produkcyjnych.
3. W analizowanych latach nastąpił wzrost udziału gospodarstw rodzinnych i spółek osobowych w użytkowaniu ziemi. Udział tych form przedsiębiorstw wzrósł w tych latach z 27% (1992) do 48,1% (2005). Wzrost użytkowania ziemi przez te formy odbył się kosztem spadku udziału jednostek z osobowością prawną w użytkowaniu ziemi, z 72% (1992) do 51,7% (2005).
4. Średnia powierzchnia nowo utworzonych gospodarstw rodzinnych wykazywała tendencję wzrostową. Powierzchnia gospodarstw rodzinnych wzrasta z 46 ha do 59 ha. W spółkach cywilnych i w jednostkach z osobowością prawną wystąpił spadek powierzchni.
5. Zmiany w liczbie, powierzchni i strukturze użytkowania ziemi przez poszczególne formy prawne, wskazują, że dokonane w pierwszym okresie przekształcenia własnościowe w rolnictwie w Nowych Krajach Związkowych Niemiec miały charakter powierzchniowy. Dokonana restrukturyzacja była stosunkowo płytka. W kolejnych latach nastąpiło jej pogłębienie w wyniku samoczynnych procesów dostosowawczych. Rezultatem był spadek liczby jednostek z osobowością prawną, głównie spółdzielni produkcyjnych.
6. Charakterystyczną cechą przekształceń własnościowych w Nowych Krajach Związkowych Niemiec było zagospodarowanie ziemi państwowej w formie dzierżawy. Udział dzierżawionych gruntów w spółkach osobowych i jednostkach z osobowością prawną wynosił około 90%.
7. W pierwszym roku badań najwyższy poziom intensywności produkcji i przychodów wystąpił w jednostkach z osobowością prawną. W analizowanych latach najwyższe tempo przyrostu poziomu nakładów wystąpiło w gospodarstwach rodzinnych. Gospodarstwa te osiągnęły również najwyższy poziom zysku w przeliczeniu na ha UR. Na szczególne podkreślenie zasługuje osiąganie dobrych wyników ekonomicznych, a głównie „dochodu z pracy” przez spółki osobowe, wśród których dominowały spółki cywilne. Natomiast jednostki z osobowością prawną w analizowanym okresie, przynosiły straty lub niewielki zysk.
8. Analiza procesów przekształceń własnościowych w Nowych Krajach Związkowych Niemiec wskazuje, że jest to proces długotrwały, a nie jednorazowy akt. Jednostki o większej powierzchni (ponad 1000 ha) utworzone w pierwszym okresie ulegają podziałowi na mniejsze w efekcie samoczynnych procesów dostosowawczych. Na szczególne podkreślenie zasługuje silny rozwój spółek cywilnych, które pod względem charakteru zbliżone są do gospodarstw grupowych we Francji.

LITERATURA

- Agrarbericht der Bundesregierung. 1997, 1998, 1999, 2002, 2004 2006: Bundesministerium für Ernährung, Landwirtschaft und Forsten.
- Gezetz zur Privatisierung und Reorganisation des volkseigenen Vermögens (Treuhandgesetz), vom 17 Juni 1990. 1990: Gesetzblatt der Deutschen Demokratischen Republik, Teil I, Nr. 33.
- Gesetz zur Beseitigung von Hemmnissen bei der Privatisierung von Unternehmen und zur Förderung von Investitionen Vom 22 Marz 1991. 1991: Bundergesetzblatt, Jahrgang 1991, Teil I, Nr. 20.
- Das Gesetz zur Regelung offener Vermögensfragen vom 23 September 1990. 1990: Bundesgesetzblatt, T. II, s. 885
- Gesetz über besondere Investitionen in der Deutschen Demokratischen Republik vom 23 September 1990. 1990: Bundesgesetzblatt Jg. T. II, s. 885
- Henrichsmeyer W., Schmidt K. (Hrsg.).1991: Die Integration der Landwirtschaft der neuen Bundesländer in den europäischen Agrarmarkt. Agrarwirtschaft, Sonderheft 129. Frankfurt.
- Klare K., Doll H. 1998: Stand und Entwicklung der Pachtpreise für landwirtschaftliche Flächen und Betriebe in verschiedenen Gebieten Deutschlands in Aktuelle Aspekte der Landpacht Schriftenreihe des Hauptverbandes der landwirtschaftlichen Buchstellen und Sachverständigen e.V., Heft 149.
- Pyrgies J., Szyndler K., Ziętara W. 1998: Przekształcenia własnościowe w rolnictwie byłej NRD. *Agro-przemiany* nr 4.
- Statistischer Jahrbuch der DDR. 1989: Berlin.
- Vertrag zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Deutschen Demokratischen Republik über die Herrstellung der Einheit Deutschlans. (Einigungsvertrag) vom 31 August 1990
- Ziętara W. 1992: Dzierżawa ziemi w RFN jako czynnik przemian w strukturze obszarowej gospodarstw rolniczych. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* nr 1-3
- Ziętara W. 1995: Ziele und Stand der Eigentumsumwandlung in der polnischen Landwirtschaft. Landwirtschaftsverlag, Munster-Hiltrup.
- Ziętara W. 1997: Proces przekształceń własnościowych w byłej NRD w latach 1990-1995. *Agroprzemiany* nr 3.

Wojciech Ziętara

PROCESSIONAL TRANSFORMATION IN NEW UNION COUNTRIES
OF GERMANY IN THE PERIOD 1990-2005

Summary

The paper describes the legal bases and the process of processional transformation in agriculture in New Union Countries of Germany. Those processes result in the changes of the legal forms of enterprises. In the meantime emerged new forms – family farms, civil companies and units with legal personality (i.e limited companies and cooperatives) and these new forms have substituted predominating forms – productive cooperatives and state farms. Due to those adjustments, during analyzed period, participation in use of land boosts in family farms and personal companies, while in legal entities has fallen off.

Adres do korespondencji:
Prof. dr hab. Wojciech Ziętara
Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych SGGW w Warszawie
ul. Nowoursynowska 166
02-787 Warszawa
tel. (0 22) 593 42 11
zietara@alpha.sggw.waw.pl